
OMGAAN MET HISTORISCHE STEDEBOUWKUNDIGE STRUCTUREN

De Zuid-west hoek van Utrecht

Een door de geschiedkundige ontwikkeling weinig gedefinieerd gebied, vooral wat betreft de stedelijke nederzettingen.

Het is het grensgebied tussen (de Bisschop van) Utrecht en (de Graven van) Holland. Hierin liggen IJsselstein, Montfoort, Oudewater en Woerden.

Het zijn stedelijke nederzettingen die hebben kunnen ontstaan (lees: uitgroeien) omdat ze een rol speelden in het politieke positiespel.

Woerden als Hollandse grensbeveiliging, IJsselstein als Holland-onderhorige heerlijkheid tegen de

Utrechtse invloedssfeer, Montfoort en Oudewater als Utrechtse tegenzetten.

De groei van de steden is politiek bepaald. Het ontstaan waarschijnlijk niet en de vormgeving slechts in zeer afgeleide vorm.

Bepalende elementen bij de stedevorming

Iedere stad in Nederland is een produkt van geografische gegevens, technische mogelijkheden, economische aanleidingen en politieke wenselijkheden.

Bij stedevorming staat centraal: „Waarom“ is „wat“ mogelijk op „welke“ plek.

Technische (lees: waterstaatskundige of geografische) mogelijkheden zijn te beschouwen als meest belangrijke determinant.

De vier Hollands-Stichtse steden hebben allen een pre-stedelijke geschiedenis die ver teruggaat voor de helft van de 12e eeuw. In de Frankische tijd is het gehele gebied reeds bewoond.

Woerden is als Romeinse bezetting het oudst, IJsselstein en Montfoort zijn relatief het jongst.

De stedenbouwkundige structuur zoals we die nu kennen komt echter pas vanaf het midden van de 12e eeuw tot stand.

Bij de stedevorming wordt er gereageerd op aanleidingen binnen het gebied.

Aanleidingen zijn:

- eventueel pre-stedelijke elementen;
- oeverwallen langs natuurlijke stromen (Oude Rijn en Hollandse IJssel);
- bedijkingstructuren, nadat vanaf 1000 het Hollands-Stichtse landschap is ontstaan door bedijking van de natuurlijke stromen;
- verkaveling binnen de genoemde polders;
- verkeersroutes, vooral waar obstakels met name rivieren moesten worden gepasseerd.

Op grond van deze en nog meer structurerende elementen is een uitgebreide typologie gedefinieerd. Het aantal variaties en uitzonderingen hierop is echter zo groot, dat het meer de moeite loont alleen de structurerende elementen te inventariseren in plaats van het zoeken naar een benoeming binnen een categorie.

De ontstaansgeschiedenis (= vorming stedenbouwkundige structuur) en de inventarisatie van structurerende elementen van de vier steden

IJsselstein

Ontstaan van pre-stedelijke elementen op het „ritme” van de polderverkaveling die loodrecht staat op de bedijking van de Hollandse IJssel. Centrale as: Benschopperstraat en Utrechtsestraat.

Het kasteel (begin 13e eeuw) staat op enige afstand van de (pre-)stedelijke kern en wordt aan het einde van de 14e eeuw op de gebruikelijke wijze half opgenomen in de stadsommuring. Ten opzichte van de hoofdas is de NH-kerk perifeer geplaatst. Aan het begin van de 14e eeuw is de nederzetting dusdanig van omvang dat stadsrechten worden verleend. De hoofdstructuur is rechthoekig met evenwijdig aan de centrale as de Koningstraat - Voorstraat - IJsselstraat en de Haven.

Loodrecht hierop de Kerkstraat, Kloosterstraat, Weidstraat en de Doelenstraat.

Aan de westzijde wordt in die tijd zelfs aan een uitbreiding gedacht (Nieuwpoort) die echter in het midden van de 15e eeuw buiten de vernieuwde stadsmuur wordt gehouden.

Tot 1795 blijft IJsselstein een soevereine heerlijkheid.

Montfoort

De pre-stedelijke kern wordt gevormd door de in de bedijking van de Hollandse IJssel opgenomen natuurlijke hoogte (oeverwal), nu gemarkeerd door de Hoogstraat, nabij een oversteekplaats van de rivier. Achter deze dijk vindt de NH-kerk een plaats aan de Hofstraat loodrecht op de Hoogstraat.

De nederzetting wordt verder van de rivier af ontwikkeld door de bouw van het kasteel omstreeks 1170. Het kasteel wordt door Bisschop Godfried van Rhenen gesticht waarna in 1280 de Heren van Montfoort een meer op Holland gericht bewind uitoefenen. De stedenbouwkundige structuur wordt in een regelmatig beeld verder ontwikkeld, de verkaveling van de polder Hofland volgend. Rond 1325 wordt de stad van de stadsmuur voorzien. Stadsrechten worden in 1329 verleend.

Oudewater

De eerste vermelding van de stad dateert van 1239. Op het „schiereiland” (oeverwal) tussen Linschoten en IJssel is dan met als centrale as het Rode Zand reeds een nederzetting met een kerk ontstaan. In de omringende polders (Hekendorp, Zuid-Linschoten en Snelrewaard) worden langs dijktracées (Kappellestraat, Leeuweringenstraat) en polderwegen (Heilig Leven) de stedelijke patronen uitgebreid.

Kort voor 1205 krijgt de nederzetting stadsrechten van de Bisschop. In 1280 wordt de stad echter Hollands. In 1321 wordt de stadsommuring gesloten. Na de Spaanse verwoesting in 1575 wordt in 1585 een nieuwe stadsmuur voltooid die het gebied IJsselveere binnen de stad brengt. Van 1740-1746 wordt de „moderne” omwalling aangelegd.

Woerden

De oorsprong van de stad is het Romeinse castellum Laurum (47-270), de vestigingsplaats van het XVe Cohort Voluntariorum.

Op de dijken ter weerszijden van de Oude Rijn ontstaat rond het midden van de 12e eeuw een nederzetting. In 1275 wordt door Floris V een kasteel gebouwd. Rond de verlening van het stadsrecht in 1271 is de karakteristieke 5-hoekige vorm bereikt en wordt een nieuw kasteel (circa 1400) in de ommuring van omstreeks 1450 opgenomen.

De dragers van de structuur zijn de Rijndijken (Voorstraat) en een aantal oude landwegen (Havenstraat, Kerkstraat, Hoge Walstraat).

Rond 1660 wordt de stadsmuur vervangen door een vestingwerk, dat rond 1700 uitgebreid wordt tot een dubbel systeem.

Veranderingen van de structuur in 19e en 20ste eeuw

- Sloopt poorten en wallen.

Rond het midden van de 19e eeuw raken vestingwerken en stadsentree's (poorten) in onbruik. Ze hebben geen militaire functie meer en sinds 1853 worden geen stedelijke accijnzen meer geheven. IJsselstein, Montfoort en Oudewater slopen en slochten reeds voor 1850. Woerden sloopt zijn

stadspoorten pas in 1873 en egaliseert belangrijke delen van de vesting tussen 1890 en 1920.

- Uitbreidingen tot 1945.

Woerden breidt de stad uit langs de Oude Rijn en ter plaatse van de vestingwerken. IJsselstein breidt uit in de stedelijke randzone, langs de IJssel en in het noorden en westen. Oudewater vult ook de stedelijke periferie in met gedeeltelijke demping van de stadsgrachten.

Montfoort wordt slechts weinig uitgebreid maar in WO II sterk gemutileerd door de aanleg van de Provinciale weg langs de zuidgrens van de stad.

- Uitbreidingen na 1945.

IJsselstein breidt aanzienlijk uit langs de lange flanken van de stad.

Hierdoor komt een druk op de dwarsverbinding door de stad. Montfoort bouwt een „dubbelstad” op enige afstand van de zuidgrens en breidt uit nabij de oorspronkelijke ingangen van de stad. Oudewater breidt uit naar het noorden en het westen en verlegt daartoe het zwaartepunt enigszins.

Woerden breidt vooral uit naar het noorden, westen en oosten. De centrale as de Rijn wordt om „de einden aan elkaar te knopen” in 1961 gedempt.

In 1968 wordt de stad via de Burgemeester Vosbrug verder ontsloten.

- In alle behandelde steden worden de minder goed functionerende gebieden (door geringe economische impulsen), in de jaren 1960-1970 gesloopt en soms enigszins ongelukkig wederom ingevuld.

Hoofdpijnen van gewenst stedenbouwkundig beleid

- „Compromis-loos” respect voor bestaande stedenbouwkundige structuren. Ook een reeks kleine veranderingen kan uiteindelijk grote gevolgen hebben.
- Centrumfuncties dimensioneren op de opnamecapaciteit van de structuur.

- Centrumfuncties binnen elementen van de hoofdstructuur ontwikkelen.
- Gericht investeren in „achtergebleven” gebieden.
- Uitbreidingen goed positioneren ten opzichte van de oude kern.
- Geen nieuwe ontsluitingen realiseren.
- „Oorspronkelijke” entrees en aanhaakte stadsroutes handhaven en versterken.

Door met inachtneming van deze punten een op de toekomst gericht stedenbouwkundig beleid ten aanzien van de historische binnensteden te voeren zal de altijd boeiende stedenbouwkundige structuur ook later nog te lezen en te genieten zijn.

Dr ir Rudger A. F. Smook

DANK AAN DE BEZORGERS VAN DE JAARBOEKEN

Rond de afgelopen Kerstdagen heeft een aantal leden van onze vereniging opnieuw het herfstachtige weer getrotseerd om de Jaarboeken 1987 te bezorgen. Hen geldt een woord van hartelijk dank! De distributie van de Jaarboeken is ook dit jaar weer verzorgd door de heer H. J. Slot. De Vereniging is ook hem veel dank verschuldigd.

Voor de verspreiding van het Jaarboek 1988 hoopt het bestuur op een ieder weer een beroep te kunnen doen.

Bestuur